

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2024.19.317300>

УДК 94:32:911.2(477.7)«17»

POLITICAL AMBITIONS OF THE "GREEK PROJECT" AND ITS PRACTICAL IMPLEMENTATION ON EXAMPLE OF IMPERIAL INTERVENTION INTO THE TOPONYMY OF SOUTHERN UKRAINE

Oleg Komarnytskyi

Master

Department of History of Ukraine

South Ukrainian National Pedagogical

University named after K. D. Ushynsky

26 Staroportofrankivska St, Odesa, 65020,

Ukraine

ORCID iD:

<https://orcid.org/0009-0003-8138-7541>

Oleksandr Sereda

PhD (History), Associate Professor

Department of History of Ukraine

South Ukrainian National Pedagogical

University named after K. D. Ushynsky

26 Staroportofrankivska St, Odesa, 65020,

Ukraine

ORCID iD:

<https://orcid.org/0000-0002-5921-8907>E-mail: olexer@ukr.net

Citation:

Komarnytskyi, O., Sereda, O. (2024) Political ambitions of the "Greek Project" and its practical implementation on example of imperial intervention into the toponymy of Southern Ukraine, *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 19, pp. 18–29.

Submitted: 22.11.2024

Abstract

The historical conditions for the formation of the "Greek project" date back to the end of the 17th - the first half of the 18th century, due to the aggressive plans to expand the territory of the Russian Empire. The main vector of imperial aggression aimed at the Black Sea and Mediterranean regions is associated with the weakening of the geopolitical capabilities of the Ottoman state. In 1782, the imperial so-called "Greek project" was formulated in Russian politics, where the global idea was the formation of a Greek state with a center in Constantinople, headed by a representative of the Romanov dynasty. The implementation of the project also concerned the formation of the state of Dacia from Moldavia, Wallachia and Bessarabia - this is not a complete list of features that were envisaged within the framework of the "Greek project". The Ottoman Empire was to be dismembered or rejected only within the limits of its Asian possessions. To implement these plans, the Russian Empire launched active international diplomatic activities in European countries, in the Greek, Balkan and Asian provinces of the Ottoman Empire.

The implementation of the "Greek project" involved demonstrating pro-Greek sentiments in Russian not only foreign, but also domestic policy. As a result, many Greek immigrants settled in the occupied southern Ukrainian territories and the Crimean Khanate, who contributed a lot to the development of these territories. At the same time, Russia is launching a large-scale campaign to rename settlements in the Greek manner, which leads to the emergence of the concept of founding settlements from the very beginning of the appearance of the Russian Empire on these lands. This is a distortion of collective memory and a distortion of the age of cities and towns in Southern Ukraine.

As a result of the modern policy of decolonization in Ukraine, a significant number of settlements have received their historical names, associated with the history of the indigenous inhabitants of the conquered and annexed territories. To date, this law on decolonization in Southern Ukraine and the Autonomous Republic of Crimea has renamed more than 200 settlements, and this process is ongoing.

Key words: "Greek project", Russian-Turkish wars, Southern Ukraine, 18th century.

ПОЛІТИЧНІ АМБІЦІЇ «ГРЕЦЬКОГО ПРОЄКТУ» І ЙОГО ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ НА ПРИКЛАДІ ІМПЕРСЬКОГО ВТРУЧАННЯ У ТОПОНІМІЮ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Олег Комарницький

Магістр
Кафедра історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, Україна
ORCID iD:
<https://orcid.org/0009-0003-8138-7541>

Олександр Серета

Кандидат історичних наук, доцент
Кафедра історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, Україна
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0002-5921-8907>
E-mail: olexer@ukr.net

Цитування:

Комарницький О., Серета О. Політичні амбіції «грецького проєкту» і його практична реалізація на прикладі імперського втручання у топонімію Південної України. *Чорноморська минушина*: зап. Від. історії козацтва на півдні України : зб. наук. пр. / за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2024. Вип. 19. С. 18–29.

Отримано: 22.11.2024
0,85 д.а.

Анотація

Історичні умови формування “грецького проєкту” сягають кінця XVII – першої половині XVIII ст., обумовлені загарбницькими планами розширення території Російської імперії. Головний вектор імперської агресії спрямований на чорноморський та середземноморський регіони пов’язаний з послабленням геополітичних можливостей Османської держави. У 1782 р. в російській політиці був сформульований імперський так званий “грецький проєкт”, де глобальною ідеєю було формування створення Грецької держави з центром в Константинополі, на чолі з представником династії Романових. Реалізація проєкту також стосувалась створення держави Дакії з Молдавії, Волощини та Бессарабії – це не повний перелік рис, що передбачалося в рамках “грецького проєкту”. Османська імперія мала бути розчленована або відкинута лише у межі її азійських володінь. Для здійснення цих планів Російською імперією була розгорнута активна міжнародна дипломатична діяльність в країнах Європи, в грецьких, балканських та азійських провінціях Османській імперії.

Реалізація “грецького проєкту” передбачала демонстрацію прогрецьких настроїв в російській не лише зовнішній, але й внутрішній політиці. Як наслідок на окупованих південноукраїнських територіях та Кримському ханстві осіло чимало грецьких вихідців, які внесли чимало в розвиток цих територій. В той самий час Росія розпочинає масштабну кампанію з перейменування населених пунктів на грецький манер, що призводить до появи концепції заснування населених пунктів саме з початку появи на цих землях Російської імперії. Це спотворення колективної пам’яті та викривлення відліку віку міст та містечок на півдні України.

Внаслідок сучасної політики деколонізації в Україні значна кількість населених пунктів отримала свої історичні назви, пов’язані з історією корінних жителів завойованих та анексованих територій. На сьогодні цим законом про деколонізації в Південній Україні та Автономній Республіці Крим перейменовано понад 200 населених пунктів і цей процес триває.

Ключові слова: “грецький проєкт”, російсько-турецькі війни, Південна Україна, XVIII ст.

Комплекс різних протиріч супроводжував занепад Османської імперії протягом кінця XVIII – XIX ст. Він спровокував цілу низку конфліктів між європейськими країнами. Найбільшим з таких ідеологічних засад протистояння був «грецький проєкт», який у 1780 р. отримав свій зміст і конкретні кроки реалізації. Вони були пов’язані з формуванням ідеї

створення Грецької держави з центром в Константинополі, витиснення Османської імперії в Азію тощо. Для його реалізації і для прояву прогресивної позиції у південноукраїнських землях засновувались грецькі колонії, найвищі посади церковних діячів та близьких до владних імперських кіл запрошувались представники грецької діаспори, створювались військові підрозділи; населені пункти Криму, Приазов'я та Причорномор'я отримували назви на зразок античних грецьких полісів та грецької історії. Всі ці заходи вміло використовували під час нової російсько-турецької війни 1787–1791 рр., під час якої планувалось надіслати в Середземне море Балтійський флот, щоб спровокувати активний спротив на Балканах, Греції і навіть, в азіатських провінціях Османської імперії..

«Грецький проєкт» передбачав захоплення Константинополя і витиснення Османської імперії з Європи, а саме з Північного Причорномор'я, Балкан, Греції і далі на Кавказі. Оптимальними кордонами Османів мали стати Анатолія, Сирія, Ірак та Аравійський півострів. Напочатку формування «грецького проєкту» Австрія та Росія розподіляли європейські провінції Порту, доля азійських провінцій не визначалась. Одночасно в Кримському ханстві під час його анексії, а також під час подій в Середній Азії та на Кавказі, Російська імперія часів Катерини II демонструвала релігійну толерантність – це було важливим чинником боротьби і пропаганди в протистоянні з Османською імперією.

Одним з кроків підготовки витиснення османів в Азію стало відкриття російських консульств в володінням Османської імперії. в 1783 – 1785 рр. в Греції, на півдні Балкан та портах Східного Середземномор'я було відкрито 15 російських консульств. Дипломати не лише виконували свої прямі функції але й збирали інформацію військово-політичного характеру на випадок майбутньої війни та реалізації «Грецького проєкту».

Вперше були відкриті консульства Росії також в Сирії та Єгипті. В Сирії консульство відкривалось в Сайді, а віце-консульства в Дамаску та Бейруті. Ці міста були обрані не випадково. Дамаск давав можливість встановити стосунки з елітами Сирії, а Бейрут – еміром Гірського Лівану. В той самий час місто Халеб, де було багато європейських дипломатів – не мав російського консульства, так само не відкривалися консульства в Єрусалимі та Яффі, куди прибувала значна кількість християнських паломників. Відсутність в цих містах російських представників визначало, що «грецький проєкт» не вирішував релігійне питання, а був суто політичним проєктом.

Під час запланованої нової експедиції в Грецький Архіпелаг російська влада прогнозувала (особливо там відчувалась діяльність російського консульства), що місцеві еліти, як-то skutарський намісник Мехмету паша, могли би підняти повстання проти султанського уряду. Російська експедиція в Архіпелаг так і не відбулась, а паша взяв участь у погромі кораблів грецьких повстанців (корсарів) на чолі з відомим грецьким активістом Ламброса Кацоніса (корсар). Слід зауважити, що Кацоніс або Ламбро Качіоні активно діяв під Ходжабеєм, де захопив османський корабель, в іонійському морі захопив два османських корабля і в Егейському морі п'ять османських кораблів та окупував острів Кастелорізо, більше того погромив османські кораблі під Діррахіоном. Цими діями він знов давав надію на успішність грецького повстання та створення незалежної держави, в той самий час він підтримував і російську мрію про реалізацію «грецького проєкту», навіть без активності російського флоту в Середземному морі. Слід зазначити, що в усіх цих подіях брав участь також і Дмитрійс Інглезі. Він після війни оселився в Одесі і у 1818–1820 рр., отримав посаду міського голови [9, с. 37].

Російська влада сподівалась також на прихильність до неї керівників в османських провінціях, зокрема на беїв мамлюки у Єгипту, на очільника прибережної Сирії – Ахмет паша аль-Джаззара, на емір Гірського Лівану – Юсуфа. Важливу роль в усіх подіях цих провінцій відігравав саме Ахмед паша аль-Джаззар – напівзалежний паша Сідону, Південної Палестини та Лівану [22]. В той самий час Ахмед паша міг розпочати завоювання Дамаска. Керівник Гірського Лівану Юсуф Шихаб сподівався на вторгнення Росії, як це відбулось в Криму і навіть, пропонував після 1790 р. наступний крок після завоювання Константинополя

зі Святою Софією, здійснити встановити протекторат над Святими місцями Палестини [21, р. 268–269]. Його підштовхували на це не лише події пов'язані з анексією Криму, але й те, що російські війська заволоділи територіями на Кавказі та Середній Азії. Однак російсько-турецька війна продовжувалась, а її події не складались на користь провінційних керівників, частина з яких втратила свої посади або були вбиті, сподівання інших перетворились в ніщо після смерті Г. Потьомкіна у 1791 р. та підписанням Яського миру.

Після укладання Кючук-Кайнарджійського миру Росія заявила свої претензії не лише на Чорне море, але й Середземномор'я. Якщо Англія та Франція позитивно ставилися до того, що Росія боролась з Османською імперією, то активність Росії у ліквідації Порти та її претензії могли зруйнувати світовий порядок. Особливе занепокоєння було у Франції через успіхи Росії і вона хотіла, щоб Османська імперія взяла реванш. Однак у новій війні знов перемогла Росія, а в самій Франції розпочалась революція. Ослабленням Франції скористалась Англія для посилення свого впливу в Європі та Близькому Сході, яка переглянула своє ставлення до Росії. Вже в цей період англійський прем'єр-міністр засвідчив існування «східного питання» в якому головним супротивником була Росія.

Прем'єр-міністр прогнозував, що наступним кроком Російської імперії буде забезпечення проходу військовим кораблям через Босфор та Дарданелли до Іонічних островів. За змістом, це було короткий опис «Грецького проекту», що існував тоді лише у загальних рисах. Під час російсько-турецької війни 1787–1791 рр. російському посланцю в Лондоні було заявлено про нейтралітет з боку Англії через те, що планувалось запросити Росію в антифранцузьку коаліцію. Влітку 1788 р. Англія уклала з Пруссією, а потім з Голландією Троїстий союз. Згідно таємній частині договору країни зобов'язувались діяти разом під час російсько-турецької війни та обмежити дії Росії на Близькому Сході. Росія, в свою чергу вела переговори з Францією, в якій її справи в середині сильно заважали діяти. Однак революція завадила оформленню цього союзу, а Англія перейшла у наступ на Росію. Приводом до зіткнення були вимоги Троїстого союзу про передчасний мир з Османською імперією, повернення межиріччя Південного Бугу та Дністра, а також фортеці Очаків. Питання фортеці стало ключовим і ось-ось міг розпочатися військовий конфлікт між Росією та Англією [14; 19].

Навесні 1790 р. Англія офіційно вимагала від Росії укласти мир з Османською імперією і Швецією, та відмовитися від вищезазначених територій. В неофіційних переговорах з великим візиром Гасан пашею князь Г. Потьомкін відмовився від ідеї скликання міжнародного миротворчого конгресу, адже на його думку, османи могли залучити до конгресу інші держави, які діяли б на користь Порти. В тому самому 1790 р. Пруссія підписала союз з Османською імперією, згідно з яким мала весною 1791 р. розпочати війну з Росією. Англія обіцяла Османській імперії створити антиросійську коаліцію, але не ввела свій флот в Чорне море.

Після втрати фортеці Ізмаїл та зміни на престолі султана Абдул-Хаміда на султана Селіма III в Османській імперії стали переважати настрої укладання миру. В такій ситуації, Англія відкрито стала підтримувати Османську імперію, обіцяючи забезпечити підтримку на суші та на морі. Постійні представники Англії в Стамбулі мали доводити, що «Росія має повернути Порті все, що завоювала, і не лише тому, що Очаків та його околиці важливі для османів. Це справа другорядна, якщо порівнювати його з тим вирішальним впливом, який буде мати сучасний результат на силу політики нашої країни. Або ми змусимо Росії поступитися, або наш вплив в Берліні, на півночі та в цілому не буде дуже довгим» [14]. Спроби англійської дипломатії напочатку 1791 р. домогтися міжнародної ізоляції Росії не мали успіхів через позицію Пруссії. Голландія зайняла вичікувальну позицію.

Внаслідок «Очаківської кризи» Троїстий союз не витримав. Він, як показали події, не був готовий вступити у реальний військовий конфлікт з Росією і реальну допомогу Порті, а Швеція, Данія та Священна Римська імперія, як противники Росії лише спостерігали за подіями. Укладання Яського миру не реалізували плани Англії, а подальші події зробили

Англию та Росію союзниками проти Франції. Незважаючи на це, так звана «Очаківська криза» стала першим конфліктом у вирішенні «Східного питання», і його складової «грецького питання» у міжнародних відносинах.

У жовтня 1791 р. помер головний ідеолог «грецького проєкта» князь Г. Потьомкін, через декілька місяців був підписаний Ясський мир, який приніс незначні територіальні надбання для Росії між південним Бугом та Дністром, а Османська імперія повернула собі зайняті російськими та австрійськими військами Балкани. Про Близький Схід в договорі навіть не згадувалось, та й прихильників Росії в Сирії та інших азіатських територія не залишилось [22].

Протягом наступних декількох років Російська імперія була зайнята так званім «польським проєктом», який на відміну від «Грецького проєкту» був реалізований. Лише в 1794 р., Катерина II згадує про захоплення Константинополя. Зокрема, на це вказує план складений інженером Деволаном, розробником плану міста Ходжабея-Одеси, і описаний в листі Ф. Ростопчина графу С. Воронцову у 1795 р.: «Дехто Волан, інженерний офіцер, який їздив з Кутузовим до Константинополя та якому доручено було зробити карту тої місцевості, повернувся з відповідним результатом. Він привіз чудовий план та проєкт, за яким три колони, які відправлялись одна з Бендер, друга з Ясс, третя з Очакова, за підтримки багаточисельної флотилії, мали підійти у серпня до Константинополя, здійснив увесь цей похід в три місяця. Цей проєкт чудовий та можливий до виконання, і пропонують його здійснити за першої можливості» [8]. Після смерті імператриці Катерини II, її син Павло I взяв курс не на розчленування Османської імперії, а на залучення Порти до орбіти російського впливу.

Імперська політика в реалізації «грецького проєкту» проявлялась не лише військових діях. Його обґрунтування та вплив на колективну пам'ять проявилась у перейменуванні населених пунктів чи корекції назв та імперській доктрині заснування населених пунктів, які вже існували і мали власні назви місцевого населення. Значна проблема датування виникнення населених пунктів полягає в тому, що дискусія про заснування відбувається навколо методик – європейської та москвоцентричної або російсько-імперської.

Перша методика полягає в тому, що заснування населеного пункту датується відповідно до появи документально підтвердженого першого жителя, чи існування на цьому місці споруди або фортифікації і не важливо як і скільки змінювалась назва цього населеного пункту. Друга методика, виходить з так званої «месіансько-цивілізаційної» ролі російської держави, особливо через надання відповідних імперських указів щодо заснування чи перейменування населених пунктів в Криму і на півдні Україні.

На основі розорених і спустошених під час російсько-турецьких війн у XVIII–XIX ст. старих османських поселеннях, російська влада, так би мовити, «засновує» свої міста, що призводить до початку датування цих населених пунктів з часу включення тої чи іншої території до Російської імперії. Таким чином «затверджується доктрина першочерговості російського фактору в колонізаційному і господарському освоєння новопрیدбаних теренів» [17, с. 182]. Все це було використано для обґрунтування лише власного домінування в регіоні, але й реалізації «грецького проєкта».

Розглянемо деякі найбільш яскраві приклади історії заснування міст, в контексті історії імперської політики та існування «грецького проєкту»:

Місто Маріуполь має два значних блоки в історії заснування, які обговорюються дослідниками. За першим блоком історія міста пов'язана з козацьким поселенням Домаха, яке потім стало центром запорозької Кальміуської паланки – фортецею Кальміус. Заснування цих населених пунктів дослідники визначають першою половиною XVI ст. Зокрема відомий історик А. Скальковський писав у, що у 1734 р. «для захисту кордону і заступництва рибальства біля річки Кальміус з боку Азовського моря був поставлений сторожовий пост», а в подальшому, у 1756 р. фортеця Кальміус налічувала 674 козака [15, с. 5–8]. Другий блок, як імперський наратив, включає до себе факт заснування губернатором Чортковим у 1778 р. міста під назвою

Павловськ, на честь майбутнього імператора. Ця дата фігурує на гербі Маріуполя.

Ще один варіант заснування пов'язаний з тим, що місто заснували греки, які після анексії Криму Російською імперією переселились на землі Павлівська або поблизу нього і заснували місто у 1780 р. [15, с. 5–15]. Сталося це у вересні 1779 р., коли за розпорядженням князя Г. Потьомкіна у місті поселили греків з Кафи, Гезлева, Карасу-Базара, Бельбека, Бахчисарая та його навколишніх земель. При цьому, повіт, де розмістили переселенців, отримав назву «Маріупольський». Мешканцям Павловська наказувалося виїхати з міста. У старожилів було викуплено 55 будинків та різних споруд. Грецькі новопоселенці Маріуполя становили понад 3 тисяч осіб. Перша з частин греків переселилась до міста ще у липні 1780 р., але більша частина оселилась по навколишнім землям Маріуполя. Нові грецькі поселення отримали свої назви відповідно до тих населених пунктів у Криму, з яких їх було примусово виселено, таким чином зберігаючи історичну пам'ять з кримською минувшиною. Дослідниця Р. Саєнко вважає що: «Роль греків не в заснуванні міста, а в іншому. Маріупольські греки зробили величезний внесок у заселення і господарське освоєння Приазов'я, у подальшу забудову міста Маріуполя, перетворення його на великий торговий, а пізніше – на великий промисловий центр» [3]. За москвоцентричною методикою назва міста пов'язана датою з 21 травня 1779 р., коли імператриця Катерина II дарувала грамоту грекам-переселенцям, відповідно до неї «переселенцям з Криму дарувались привілеї й свободи» і місто називалось «Маріанополь», тобто місто Марії, на честь містечка Маріамполь в долині поблизу Бахчисарая – Мар'ям-Дере [2, с. 307]. Пізніше назву почали інтерпретувати і пов'язувати з ім'ям Марії Федорівни – дружини імператора Павла I [4, с. 3–15].

Приєднавши території Кримського ханства, імперія продовжувала спотворювати колективну пам'ять місцевого населення. В цьому плані характерним явищем було спочатку виселення корінних народів, заселення території новим етнічним складом і врешті перейменування населених пунктів. Це давала територіям зі значною багаторічною історією, нову легенду про «месіанську» колонізаційну роль імперії в заселенні та економічному освоєнні анексованих і окупованих територій. Так, відповідно до кількісних показників виселених і переселених корінних народів з Кримського ханства були досить значними. Кримських греків – урумів та ромеїв, вірмен, грузин та інших християнських народів було переселено понад 30 тисяч, мусульманського населення вразі більше. За підрахунками дослідників «Мусульманське тюркське населення Кримського ханства напередодні російського завоювання становило як мінімум два мільйони осіб. Мінімальна чисельність кримських татар в цей час приблизно досягала 1,2–1,63 мільйона, число ногайців становило щонайменше 0,73–1,53 мільйона осіб. Не можна заперечувати ймовірності більшої чисельності кримських татар і ногайців у Кримському ханстві» [16, с. 68]. Очевидно перша вимушена хвиля еміграції кримськотатарського народу, як і інших мусульманських народів, розпочалась після придушення повстання Шагін Гірея у 1777 р., а в результаті анексії Кримське ханство залишило 2/3 населення, що становить близько одного мільйона колишніх підданих хана. Кількісні показники кримськотатарського етносу, що залишився під російським пануванням зменшились до 470–500 тисяч осіб на початок XIX ст. [16, с. 68].

Після анексії та складних процесів переселення розпочалось перейменування населених пунктів та й самого Кримського ханства. Як відомо, більшість його території була перетворена на Таврійську губернію. Губернія охоплювала весь півострів та частину Степової України з українською більшістю. Назва «Таврійська губернія» напряму була пов'язана з «Грецьким проєктом», адже вона походить від античної назви Таврида, від племен таврів, які проживали на півострові. Вона підкреслювала «ідеологічної спадкоємності Російської імперії з візантійським еллінізмом» [20]. В Криму були перейменовані також маленькі та великі населені пункти. Центральним містом губернії стало місто Сімферополь. Воно знаходилося на стародавньому татарському місті – резиденції кримського хана – Акмесджит або Ак-Мечеть, що тюркською мовою означало «біла мечеть», на честь мечеті Кебір-Джамі, що була найстарішою будівлею у місті. В рамках «грецького

проекту» у 1784 р. місто було найменовано на Сімферополь, що в перекладі з грецької означає «Місто загального блага». Імператриця, навіть, пов'язала цю назву з відповідним девізом в місті, яке є таким «благом», як роблять «бджоли» і відобразила це у гербі міста. Така ж доля спіткали місто Ак'яр або Ахтіар, що з кримськотатарської мови означало «білий, крутий берег (яр)». У 1784 р. місто було перейменовано на Севастополь, що в перекладі з грецької мови «себастос» означає «величний». Але ж слід зазначити, що Севастополісом в період античності називали сучасне місто Сухумі [20].

Старій столиці Криму – Старий Крим або Солхат, яке тюркською означало «стіна, фортеця» теж надали грецьку назву – Левкополь, що грецькою мовою означало «Біле місто». Не засмутило російське керівництво і те, що в цей період існує Аккерман або Білгород на Дністрі, а у античний період Левкополем або островом Левкос називали сучасний острів Зміїний, який мав переклад з грецької як «Білий острів» [13, с. 26–59].

Місто Кафа або Кефе, генуезька фортеця була перейменована на античну назву Феодосія (Теодосія), що означає з грецької мови «Богом дана». Феодосія була заснована грецькими переселенцями з міста Мілет в Малій Азії близько II чверті – середини VI ст. до н.е. У останній чверті XIII ст. на цьому місті була заснована генуезька фортеця Кафа, що була завойована османами в 1775 р. та стала центром Кефинського ейялету [7]. Після анексії Кримського ханства у 1787 р. імператриця найменувала місто Феодосією, врахувавши попередню античну грецьку назву [10, с. 286]. Інше місто Гезлев, яке в античний період мало грецьку назву Керкінітида, в рамках «грецького проекту» 1778 р. було перейменоване на Євпаторія, що грецькою означало «благородний», як припускають на честь боспорського царя Мітрідата Євпатора.

На території півдня материкової України, окупованої, після російсько-турецьких війн теж було перейменовано населені пункти на грецький манер з коренем «поль», що означає грецькою мовою «місто». Крім Маріуполя, з'явилися міста Нікополь, Ольвіополь, Овідіополь, Тирасполь та інші.

Давня козацька назва Микитин Перевіз чи Микитин Ріг, де в XVI – XVII ст. знаходилась Запорозька Січ, на якій гетьманом став Богдан Хмельницький, змінили на Нікополь. Грецькою мовою «Нікополь» перекладається, як «місто перемоги». Подібних міст з основою на честь давньогрецькою богинею Нікою – богинею перемоги на півдні сучасної України було декілька, зокрема місто Ніконій на Дністрі. Однак імперії треба було зафіксувати свою перемогу як над османами, так і над запорожцями. Власне тому у 1775 р. місто перейменовували на Слов'янськ, а потім в рамках «грецького проекту» у 1782 р. – Нікополь. Дублювання та копіювання стародавніх назв продовжувалось постійно. Так, на місцевості, де російська армія побудувала так званий Олександрівський шанець з'явилося місто Херсон, що грецькою означає «півострів», але до того тут існував населений пункт Більховичі. Нова назва була модифікацією з топоніму «Херсонес Таврійський», одного з найбільших давньогрецьких міст в Криму.

Так само у 1792 р. отримало назву місто Тирасполь, від назви річки Дністер, яку греки іменували Тирас. На місці Тирасполя знаходилось ногайсько-молдавське поселення Сукля, що являло собою змінене молдавською мовою тюркської назви «Соуклі» (Холодне місце). На місці цього поселення у 1789 р. оселилось до 100 козаків. Слід зауважити, що недалеко від Тирасполя, існувало давньогрецьке поселення Тира, на березі Дністровського лиману, де в цей час вже знаходилась фортеця Аккерман (тепер Білгород-Дністровський). Ще одна копіювана назва пов'язана з містом Ольвіополем на Південному Бузі. На місці Ольвіополя знаходилась козацька фортеця Орлик і неподалік слобода. Фортеця була у формі восьмикутника і мало назву Орел чи Орлик від місцевої річки Орелі. За приходу російської армії 1770 р. укріплення зруйнували і відновили під назвою Катерининський шанець, а вже у 1781 р. в рамках «грецького проекту» назву Ольвіополь, на честь грецької античної колонії Ольвії, грецькою мовою «щаслива», яка знаходилась на березі Бузького лиману [23, с.519].

В рамках перейменування за «грецьким проектом», у лютому 1794 р. отримала свою назву територія сучасної Запорозької області, а тоді Таврійської губернії – Мелітопольський повіт. Повіт названий на честь грецької колонії, яка існувала в античний період і згадується в творах античних авторів – Мілетополіс на Дніпрі. Центр повіту Мелітополь отримав таку назву набагато пізніше, лише у 1842 р. Грецькою мовою назва означала «медове місто», для російської влади це означало що землі мають давати імперії і «молоко», і «мед». [1, с. 595]. Слід зауважити, що під час російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. на місці майбутнього міста запорожці спорудили редут у 1769 р. і почали селитися з родинами. Це селища, що з'явились поблизу Овечого броду, де згодом ногайці також заснували поселення Кизил-Яр, що означало «червоний берег».

Особливо дискусійно довгим і проблемним є питання щодо заснування, віку сучасного міста Одеса. Свою назву місто отримало теж в рамках «грецького проекту» після російсько-турецької війни 1787 – 1791 рр. і приєднання до Росії. До початку так званого «імперського» заснування Одеси у 1794 р. місто мало османсько-тюркську назву Ходжабей. Ця назва існувала до цього в різних варіантах Кочубіїв, Кучубей, Гаджибей, Аджибей. В імперській історіографії, дослідники XIX ст. у своїй більшості, попередній до «імперського» заснування період називали як «передісторія Одеси». Однак частина тогочасних істориків – О. Маркевич, В. Яковлев, В. Надлер, фактологічно обґрунтували ненауковість дати «імперського» заснування Одеси у 1794 р. Зокрема і у самому імперському указі від 27 січня 1795 р., щодо утворення Вознесенського намісництва, зазначалось, що «місто Одеса, яке татари Гаджибеем називали». В часі становлення незалежної історичної думки, одіозному святкуванню безпідставної дати «двохсотріччя» міста протиставив аргументовані доводи історик та політолог О. Болдирев, зазначаючи у низки публікацій: «Щоб там не святкували в Одесі у 1994 р. місто все одно на 400 років молодшим не стане. Як би там не було, а Одесі – 600» [12].

Імперська історіографія визнавала «передісторію» міста від першої письмової згадки Кочубієва (Коджабея) у 1415 р., період якої визначала до 1795 р., тобто до імперського перейменування Ходжабея на Одесу. У 1415 р. в «Історії Польщі» Яном Длугошом місто згадано під назвою Качубієв (в оригіналі – Kaczubyeiow), зокрема зазначаючи: «у той час прибули до польського короля Владислава послы патріарха і грецького імператора з листом та олов'яними буллами, які їх удостоювали, а турки їх усіляко мучили і гнобили; їм потрібна щедра допомога зерном. Владислав же, польський король у святому спочутті, документально засвідчує допомагати. Він дає і щедро дарує прохану кількість зерна, яке їм потрібно отримати в його королівському порту Кочубієв» [6, с. 7–8].

Перше письмове зазначення існування Кочубея відбилося у повідомленні щодо братерської допомоги польського короля обложеному Константинополю перед османською загрозою заволодіння. Визначення вірогідної дати надання допомоги через Кочубієв пов'язано з прибуттям послів Візантії до Владислава Ягайло, «це відбулося на Зелені Свята у галицькому місті Снятині» – тобто 19 травня 1415 р. [12, с. 72–75]. Згадка Кочубієва безпосередньо пов'язана з територіальним розширенням Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського наприкінці XIV ст. до берегів Чорного моря. Саме у цей період, за часів правління литовського князя Вітовта, у межиріччі Південного Бугу і Дністра згадуються міста-порти Кочубей (Одеса), Дашків (Очаків), Чорнігород (поблизу сучасного Овідіюполя), Караул (у нижній течії Дністра). Матвій Стрийковський – історик XVI ст., вважав князя Вітовта (Вітольда) причетним і до вищезазначеного відправлення зернової допомоги до Константинополя 1415 р., зазначаючи: «В той час послы від цезаря і патріарха Константинопольського приїхали, прохаючи про допомогу харчами, бо на них турки, що зміцнилися в Адріанополі, насакавали і Константинополь облогою дражнили. Тому король з Русі і Вітольд з Литви Дніпром (милостю християнською спонукані) послали до Качібея порту моря Понтійського (який був у той час у державі Литовській) збіжжя та живності достатньо» [5, с. 74–75].

Південноукраїнські землі для Османської держави мали особливе місце в економічному значенні, як основний чинник у постачанні зерна і продукції скотарства. Османські джерела у цьому контексті свідчать, що «неможливо облікувати і підрахувати кількість різноманітного зерна і різних припасів, які зберігаються тут в амбарах», міста і селища регіону «славляться своїм білим хлібом, оливою для маяків, добірною пшеницею, ячменем, а навколишнє татарське населення постачає до Стамбулу масло і мед» [18, с. 17–19].

Питання про перейменування Ходжабея в Одесу має декілька версій походження. Історики XIX ст. вважали за легендою, що це було зроблено рішенням імператриці, коли їй розповіли про існування грецького міста Одесос. Бажаючи, що місто мала жіночу складову в назві, імператриця дала їй ім'я Одеса. Окремі дослідники припускали, що це було зроблено за рішенням Російської академії наук. Зокрема одеський історик Т. Гончарук вперше запропонував іншу версію походження назви міста. Вона ґрунтується на твердженні одного з статс-секретарів Катерини II Андріана Грибовського, зазначаючи у своєму щоденнику у 1828 р.: «В газетах пишуть, що імператор із задоволенням бачив Одесу засновану за розпорядженням князя Зубова, в якому випадку я брав важливу участь, писав про створення цього міста іменний указ і замість Хаджибея назвав це місце Одесою, яку назву й імператриця затвердила» [12, с. 78]. Т. Гончарук зазначає: «Кому як не статс-секретарю було складати укази, подавати їх на підпис і вирішувати питання про перейменування міст» [5, с. 78].

Поруч з Ходжабесом в межиріччі Південного Бугу та Дністра знаходилося ще одне османське місто-порт Аджидере / Хаджидере / Гаджидере, яке також мало імперське «заснування» російською владою у 1793 р. та перейменовано на Овідіополь у 1795 р., як й інші у рамках «грецького проекту». Нову назву місто отримало на честь римського поета Публія Овідія. Вважалось, що в цій місцевості він перебував у засланні, через те, що не підтримував політики римського імператора Августа. Звісно, що історія Овідіополя не починається з приходом Російської імперії, а має одне з найважливіших стратегічних напрямків османської економіки: «Розв'язуючи питання логістичного забезпечення, османська влада будує нову хлібну гавань Аджидере навпроти Аккерману і відбудовує давній порт Ходжабей... Подальше функціонування пристані в Аджидере, з 1756 р., набуває ключового значення в регіональній транспортно-торговельній мережі Очаківської землі. Уже в грудні 1758 р. за наказом кримського хана щодо постачання зернового збіжжя до Стамбулу, Аджидере фігурує як основний пункт збору зернових з Єдисану і Ханської України» [17, с. 185–185].

Російська розвідка в ці ж роки теж повідомляла, що турки, кримські татари, ногайці та греки і молдовани закупають пшеницю і жито, та привозять його до Аккерману та Аджидере для подальшого відправлення до Стамбулу [11, с. 64–65]. Після приєднання нових територій французький інженер на російській службі, згаданий вище Деволан у 1791 р. описав порт Аджидер у загальній праці опису Очаківської землі. Він характеризував наступним чином побачене: «становище Аджидері, вочевидь, було дуже привабливе під час його розквіту. ... Руїни, які засвідчують існування цього міста, мають близько трьох з половиною верст у периметрі. ... Молдовани, які мешкають у Калаглеї за 5 верст звідси, говорять про Аджидері як про земний рай і особливо хвалять вино, яке тут робили, вважаючи його найкращим у всій Молдові та Бессарабії» [17, с. 191]. Факти доводять існування селища Аджидере в середині XVIII ст. та його історичний розвиток, де мешкали українці і молдовани, як це свідчать османсько-турецькі джерела від першої згадки населеного пункту з вересня 1756 р. [17, с. 191–192].

Це далеко не повний список населених пунктів, які імперська влада нав'язала після анексії та окупації південноукраїнських територій, і які отримали назви через впровадження і реалізацію «грецького проекту».

Внаслідок сучасної політики деколонізації в Україні значна кількість населених пунктів отримала свої історичні назви, пов'язані з історією корінних жителів завойованих та

анексованих територій. На сьогодні цим законом про деколонізацію в Південній Україні та Автономній Республіці Крим перейменовано понад 200 населених пунктів і цей процес триває.

Отже, у 1780 р. «грецький проєкт» отримав свій зміст і конкретні кроки реалізації. Вони були пов'язані з формуванням ідеї створення Грецької держави з центром в Константинополі, витисненням Османської імперії в Азію тощо. Для його реалізації і для прояву прогресивної позиції у південноукраїнських землях засновувались грецькі колонії, найвищі посади церковних діячів та близьких до владних імперських кіл запрошувались представники грецької діаспори, створювались військові підрозділи; населені пункти Криму, Приазов'я та Причорномор'я отримували назви на зразок античних грецьких полісів та грецької історії.

Джерела та література:

1. Бажан О. Г. Мелітополь. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2009. Т. 6. С. 595.
2. Бацак Н. І. *Грецька спільнота Надазов'я: етнокультурні процеси (XVIII - початок XX століття)*. Київ, 2010. 231 с.
3. Буров С. Коли був заснований Маріуполь [Електронний ресурс]. URL: <https://mrpl.city/news/view/koli-buv-zasnovanij-mariupol-rozyasnennya-sergiya-burova> (дата звернення: 20.10.2024).
4. Гедьо А. В., Араджионі М. А. Політичні причини переселення греків із Криму до Північного Приазов'я у 1778 р. (за архівними джерелами). *Сходознавство*. 2019. № 84. С. 3-54.
5. Гончарук Т. Нашадки українських козаків та «народження Одеси». *Одеса – козацька. Наукові нариси*. 2007. С. 75-84.
6. Історія Хаджибея (Одеси) 1415 – 1795 рр. в документах. Одеса: Астропринт, 2000. 372 с.
7. Кресін О. В. Кафинський ейялет [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2007. 528 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kafynsky_Eyjalet (дата звернення: 20.10.2024).
8. Культура народів Причорномор'я. 2004. С. 126-129.
9. Маркевич А. Дмитрій Спиридонович Инглези. *Записки Одесского общества истории и древностей*. 1900. Т. XXII. Вип. № 3. С. 35-26.
10. Немировський О. О. Феодосія. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2013. Т. 10. С. 286-290.
11. *Овидиополь-Аджидер: Очерки по археологии и истории города и крепости* / Аргатюк С. С., Левчук В. В., Сапожников И. В. Одеса; Овидиополь, 2015. С. 64-65.
12. *Одеса-козацька. Наукові нариси*. Одеса, 2007. 236 с.
13. Островерхов А. С., Охотніков С. Б. Острів Ахілла у гостинному морі. *Надчорномор'я у ІХ ст. до н. е. - на початку ХІХ ст.: студії з історії та археології*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 1. С. 26-49.
14. Петров А. Н. *Вторая турецкая война в царствование императрицы Екатерины II (1787-1791)*. Т. 1. СПб., 1880. С. 162 с.
15. Пірко В. О. *Заселення Донеччини у ХVІ-ХVІІІ ст.* (короткий історичний нарис і уривки джерел). Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. 180 с.
16. Сейтяг'яев Н. С. До питання про чисельність мусульманського тюркського населення у Кримському ханстві наприкінці ХVІІІ ст. *Східний світ*. 2019. №1. С. 53-72.
17. Серета О. Аджидере – Овідіополь: економічний фактор заснування і розвитку населеного пункту. *Нариси з історії освоєння Південної України ХV-ХVІІІ ст.* : колективна монографія / за ред. О. Репана ; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : К.І.С., 2020. С. 181-191.
18. Серета О. *Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах ХVІІІ ст.* Одеса, 2015. 225 с.

19. Станіславський В. Маловідомі документи щодо планів південної політики Російської держави у другій половині 80-х рр. XVII ст. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2000. Вип. 7. С. 340–357.

20. Ясь О. В. Таврида [Електронний ресурс]. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Tavryda> (дата звернення: 11.08.2024).

21. An Historical Atlas of Islam [cartographic Material] URL: https://books.google.com.ua/books?id=6DYVAAAAIAAJ&q=Yusuf+Shihab&pg=PA268&redir_esc=y#v=onepage&q=Yusuf%20Shihab&f=false (дата звернення: 20.10.2024).

22. Douwes D. *The Ottomans in Syria. A History of Justice and Oppression*. London, New York: I. B. Tauris 2000. 244 p. URL: https://www.academia.edu/43087822/The_Ottomans_in_Syria_A_History_of_Justice_and_Oppression_Dick_Douwes_and_Frontiers_of_the_State_in_the_Late_Ottoman_Empire_Eugene_L_Rogan (дата звернення: 20.10.2024).

23. Olwiopol. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa: Druk «Wieku», 1886. T. VII. S. 519. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_VII/519 (дата звернення: 20.10.2024).

References:

1. Bazhan, O. H. (2009) Melitopol. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* : u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv. T. 6. S. 595. [in Ukrainian].

2. Batsak, N. I. (2010) Hretska spilnota Nadazovia: etnokulturni protsesy (XVIII – pochatok XX stolittia). Kyiv. 231 s. [in Ukrainian].

3. Burov, S. Koly buv zasnovanyi Mariupol [Elektronnyi resurs]. URL: <https://mrpl.city/news/view/koli-buv-zasnovanij-mariupol-rozjasnennya-sergiya-burova> (Accessed 20 October 2024). [in Ukrainian].

4. Hedo, A. V., Aradzhyni, M. A. (2019) Politychni prychny pereseleння hrekiv iz Krymu do Pivnichnoho Pryazovia u 1778 r. (za arkhivnymy dzherelamy). *Skhodoznavstvo*. № 84. S. 3–54. [in Ukrainian].

5. Honcharuk, T. (2007) Nashchadky ukrainskykh kozakiv ta «narodzhennia Odesy». *Odesa – kozatska. Naukovi narysy*. S. 75-84. [in Ukrainian].

6. Istoriiia Khadzhybeia (Odesy) 1415 – 1795 rr. v dokumentakh. Odesa: Astroprynt, 2000. 372 s. [in Ukrainian].

7. Kresin, O. V. (2007) Kafynskyi eiialet [Elektronnyi resurs]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: T. 4: Ka-Kom / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv. 528 s.: il. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kafynsky_Eyjalet (Accessed 20 October 2024). [in Ukrainian].

8. Kultura narodov Prychornomia. 2004. S. 126-129. [in Ukrainian].

9. Markevych, A. (1900) Dmytrii Spyrydonovych Ynhlezy. Zapysky Odesskoho obshchestva ystorry y drevnostei. T. XXII. Vyp. № 3. S. 35-26. [in Russian].

10. Nemyrovskiy, O.O. (2013) Feodosiia. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* : u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv. T. 10. S. 286-290. [in Ukrainian].

11. Ovydyopol-Adzhyder: Ocherky po arkheolohyy y ystorry horoda y kreposty / Arhatiuk, S. S., Levchuk, V. V., Sapozhnykov, Y. V. (2007) Odesa; Ovydyopol, 2015. S. 64–65. [in Ukrainian].

12. *Odesa-kozatska. Naukovi narysy*. Odesa, 2007. 236 c. [in Ukrainian].

13. Ostroverkhov, A. S., Okhotnikov, S. B. (2007) Ostriv Akhilla u hostynnomu mori. Nadchornomia u IX st. do n. e. – na pochatku XIX st.: studii z istorii ta arkheolohii. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Vyp. 1. S. 26-49. [in Ukrainian].

14. Petrov, A.N. (1880) Vtoraia turetskaia voina v tsarstvovanye ymperatrytsy Ekateryny II (1787–1791). T. 1. SPb. 162 s. [in Russian].

15. Pirko, V.O. (2003) Zaselennia Donechchyny u XVI-XVIII st. (korotkyi istorychnyi narys i uryvky dzherel). Donetsk. 180 s. [in Ukrainian].

16. Seitiahiaiev, N.S. (2019) O pytanii pro chyselnist musulmanskoho tiurkskoho naselennia u Krymskomu khanstvi naprykintsi XVIII st. *Skhidnyi svit*. №1. S. 53–72. [in Ukrainian].

17. Sereda, O. (2020) Adzhydere – Ovidiopol: ekonomichniy faktor zasnovannia i rozvytku naselenoho punktu. *Narysy z istorii osvoiennia Pivdennoi Ukrainy XV–XVIII st. : kolektyvna monohrafiia /za red. O. Repana ; Ukr. in-t nats. pamiaty*. Kyiv, s. 181-191. [in Ukrainian].

18. Sereda, O. (2015) Osmansko-ukrainske stepove porubizhzhia v osmansko-turetskykh dzherelakh XVIII st. Odesa. 225 s. [in Ukrainian].
19. Stanislavskyi, V. (2000) Malovidomi dokumenty shchodo planiv pivdennoi polityky Rosiiskoi derzhavy u druhii polovyni 80-kh rr. XVII st. Ukrainska kozatska derzhava: vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku. Kyiv. Vyp. 7. S. 340–357. [in Ukrainian].
20. Ias, O. V. Tavryda [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Tavryda> (Accessed 11 August 2024). [in Ukrainian].
21. An Historical Atlas of Islam [cartographic Material] URL: https://books.google.com.ua/books?id=6DYVAAAIAAJ&q=Yusuf+Shihab&pg=PA268&redir_esc=y#v=onepage&q=Yusuf%20Shihab&f=false (Accessed 20 October 2024). [in English].
22. Douwes, D. (2000) *The Ottomans in Syria. A History of Justice and Oppression*. London, New York: I. B. Tauris 244 p. URL: https://www.academia.edu/43087822/The_Ottomans_in_Syria_A_History_of_Justice_and_Oppression_Dick_Douwes_and_Frontiers_of_the_State_in_the_Late_Ottoman_Empire_Eugene_L_Rogan (Accessed 20 October 2024). [in English].
23. Olwiopol. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa : Druk «Wiek», 1886. T. VII. S. 519. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_VII/519 (Accessed 20 October 2024). [in Polish].